

ИСТОРИЯ

С. Я. Новікаў**ГІСТОРЫЯ СПАЛЕНАЙ ВЁСКИ Ў СУЧАСНЫМ НАВУКОВЫМ
І ГРАМАДСКІМ ДЫСКУРСЕ (да 75-й гадавіны хатынскай трагедыі)**

В статье освещаются методологические аспекты изучения истории одного из тяжчайших нацистских преступлений на белорусской земле в годы Великой Отечественной войны – трагедии жителей деревни Хатынь 22 марта 1943 г. Показываются разные научные нарративы этого события в отечественной и зарубежной историографии, раскрываются музейно-туристические и информационные ресурсы коммеморации трагических событий, предлагаются актуальные решения этих задач в контексте формирования новой публичной истории и современной культуры памяти.

У бягучым годзе спаўняецца 75 гадоў з дня трагедыі вёскі Хатынь Лагойскага раёна, які назаўсёды застанеца ў нацыянальнай памяці Беларусі. Менавіта таму сярод новых інфармацыйных задач нам бачыцца пошук аб'ектыўных адказаў на дыскусійныя гістарычныя пытанні, якія па цяперашні час стаяць у парадку дня беларускіх даследчыкаў. Апошнія яшчэ за савецкім часам пакінулі гісторыю гэтай трагедыі без усебаковага апісання, без выяўлення фактычных прычын тых драматычных падзей, але ў вымярэнні толькі аднабаковых ацэнак. Таму і сёння застаюцца вострыя пытанні, якія патрабуюць звароту не толькі да новых дакументальных крыніц, але і да адэкватнага прачытання агульнапрынятых форм камемарацыі, вытлумачэння падстаў для стварэння на месцы трагедыі мемарыяльнага комплексу агульнанацыянальнага маштабу, выкарыстання адметнай архітэктурнай мовы для захавання сімвалічнага месца памяці беларускага народа.

Без усведамлення гістарычнага кантэксту, разумення месца хатынскай трагедыі ў сучаснай прасторы памяці і навуковага паказу тых падзей нельга пакідаць гэту праблему без належнай увагі. Як не можа заставацца без даследавання і цяперашняя сітуацыя, калі ў грамадстве адсутнічае дакладнае бачанне рэальных фактаў той трагічнай падзеі, звязанай з удзелам у злачынстве супраць мірнага насельніцтва разам з «нямецка-фашысцкімі захопнікамі» і мясцовых калабарантаў, былых савецкіх ваеннапалонных, якія пайшлі на службу да германскіх акупантаў. Гэта ўспрымаецца асабліва важным па прычыне таго, што ў апошні час доступ да інфармацыйных інтэрнет-рэсурсаў спрыяў фарміраванню такой з'явы, як выкарыстанне скажонай, неправеранай ці наўмысна сфальсіфікаванай інфармацыі замест таго, каб звярнуцца да ўпершыню апублікаваных толькі ў канцы мінулага дзесяцігоддзя малавядомых архіўных дакументаў і матэрыялаў.

Кажучы пра традыцыйны навуковы падыход да паказу падзей 75-гадовай даўніны, звернемся да акадэмічных выданняў. Так, энцыклапедыя «Беларусь у Вялікай Айчыннай вайне, 1941–1945 гг.» (Мінск, 1990) упершыню

ўводзіць у шырокі грамадскі ўжытак вельмі кароткую характарыстыку тых падзей: «Хатынь, вёска на тэрыторыі Лагойскага раёна, знішчаная нямецка-фашысцкімі акупантамі разам з жыхарамі. 22.3.1943 г., у час карнай аперацыі, фашысты загубілі 149 жыхароў, у тым ліку 75 дзяцей, вёску (26 двароў) спалілі» [1, с. 611]. Адразу ж згадаем, што за чвэрць стагоддзя да даты выхаду энцыклапедыі ўпершыню пабачыў свет унікальны зборнік дакументаў і матэрыялаў «Преступления немецко-фашистских оккупантов в Белоруссии. 1941–1944» (Мінск, 1965), сярод назваў геаграфічнага паказальніка якога па незразумелых для сённяшняга чытача прычынах адсутнічала (!?) вёска Хатынь, як не знайшла свайго дакументальнага адлюстравання і трагедыя яе жыхароў, што адбылася 22 сакавіка 1943 г. [2, с. 462].

У пятым томе найноўшай шматтомнай «Энцыклапедыі гісторыі Беларусі» (Мінск, 1999) Хатынь згадваецца толькі ў пераліку населеных пунктаў Беларусі, знішчаных нямецка-фашысцкімі захопнікамі разам з жыхарамі ў гады Вялікай Айчыннай вайны [3, с. 299]. У шостым томе гэтай энцыклапедыі (Мінск, 2003) прыведзены артыкул на тэму «Хатынь», аднак размова ў ім ідзе выключна пра гісторыю стварэння мемарыяльнага комплексу з мэтай ушанавання памяці жыхароў вёскі і іншых беларускіх вёсак, знішчаных нямецка-фашысцкімі акупантамі разам з насельніцтвам у 1941–1944 гг. [4, с. 64]. Сярод выданняў энцыклапедычнага жанру неабходна звярнуць асаблівую ўвагу на самае найноўшае – «Ваенную энцыклапедыю Беларусі» (Мінск, 2010), у якой укладальнікі ў рэшце рэшт змяшчаюць артыкул, паводле якога, «Хатынь, мемарыяльны архітэктурна-скульптурны комплекс на ўшанаванне памяці жыхароў в. Хатынь Лагойскага раёна Мінскай вобласці і іншых беларускіх вёсак, знішчаных нямецка-фашысцкімі захопнікамі разам з насельніцтвам у Вялікую Айчынную вайну. На 54-м км ад Мінска, за 5 км ад шашы Мінск – Віцебск, на месцы былой вёскі Хатынь, спаленай карным батальёнам 22.3.1943 разам з жыхарамі (26 двароў, 149 чалавек, у тым ліку 75 дзяцей). Комплекс адкрыты 5.7.1969» [5, с. 1027].

Адзначым, што ў зацікаўленага чытача адразу ж узнікаюць пытанні: напрыклад, чаму ні адно з энцыклапедычных выданняў не дае рэальнае апісанне трагедыі, не паказвае прычыны і храналогію тых падзей, як і не асвятляе іншыя гістарычныя моманты, замест чаго скіроўвае фокус чытацкага інтарэсу на гісторыю стварэння аднайменнага мемарыяльнага комплексу.

Асобным радком неабходна згадаць акадэмічнае навукова-папулярнае выданне «Беларусь в годы Великой Отечественной войны 1941–1945» (Мінск, 2005) [6], падрыхтаванае беларускімі гісторыкамі да 60-й гадавіны Перамогі, у якім у спецыяльным раздзеле «Геноцид и политика “выжженной земли”» хатынская трагедыя па невядомых прычынах увогуле застаецца па-за ўвагай даследчыкаў [6, с. 148–167].

Зусім інакш выглядае карціна па даследаванні гісторыі хатынскай трагедыі ў найноўшай германскай гістарыяграфіі. Так, першым, хто фактычна адначасова з выходам энцыклапедыі «Беларусь у гады Вялікай Айчыннай

вайны, 1941–1945» звяртаецца да гісторыі трагічных падзей у Хатыні, з’яўляўся нямецкі даследчык П. Коль. У сваім дакументальным выданні, аснову якога складалі сведчанні відавочцаў і арыгінальныя дакументы аб трагічных падзеях на тэрыторыі Беларусі [7], ён не толькі дэтальна апісвае падзеі, якія мелі месца ў Хатыні 22 сакавіка 1943 г., але і ўпершыню друкуе малавядомы для беларускіх даследчыкаў дакумент на імя начальніка СС і паліцыі ў Барысаве аб тым, як адбылося знішчэнне вёскі Хатынь сіламі 118-га паліцэйскага батальёна [8].

Адзначым, што гэты дакумент у сярэдзіне 1990-х гадоў быў перавыдадзены аўтарам у новай працы «Вайна германскага вермахта і паліцыі 1941–1944» [9, S. 263]. У нямецкай дакументальнай крыніцы ідзе размова пра тое, што 22 сакавіка 1943 г. на ўчастку паміж Плешчаніцамі і Лагойскам была пашкоджана лінія сувязі. У 9.30 раніцы для ліквідацыі магчымых перашкод і аховы рамонтнай групы на гэты участак былі накіраваны два ўзводы 1-й роты 118-га ахоўнага батальёна пад кіраўніцтвам гаўптмана паліцыі Г. Вельке. За 600 м ад в. Губа на іх шляху трапіліся рабочыя, якія займаліся валкай лесу. На пытанне аб тым, ці бачылі яны партызан, быў дадзены адмоўны адказ. Літаральна адразу ж пасля ад’езду машыны патрапілі пад узмоцнены кулямётны і вінтовачны агонь. У ходзе абстрэлу загінуў гаўптман Вельке і 3 украінскія паліцэйскія, яшчэ 2 былі паранены. Пасля непрацяглай, але актыўнай перастрэлкі партызаны адышлі на ўсход у напрамку вёскі Хатынь. У такіх абставінах перастрэлка была спыненая ў адпаведнасці з загадам камандзіра ўзвода (лейтэнанта Мялешкі. – С.Н.) з-за адсутнасці дастатковых сіл для правядзення далейшай аперацыі. Пад падазрэнне аб сувязі з партызанамі трапілі лесарубы і былі арыштаваны, У раёне крыху на поўнач ад Губы частка арыштаваных кінулася ўцякаць, 23 з іх былі забіты. Астатніх даставілі для допытаў у жандармерыю Плешчаніц, пасля чаго адпусцілі.

З дакумента вынікала, што для працягу аперацыі былі прыцягнуты больш моцныя сілы, сярод якіх падраздзяленне СС з Лагойска пад камандаваннем Дзірлевангера. На справе партызаны пасля перастрэлкі адышлі ў вёску Хатынь, якая была вядома сувязямі з імі. Узмоцненымі сіламі вёска была акружана і атакавана з усіх бакоў. Праціўнік адказаў моцным агнём, які вёўся з усіх дамоў вёскі. У выніку стала неабходным выкарыстанне нават гармат і цяжкіх мінамётаў. У ходзе баявых дзеянняў разам з 34 партызанамі была забіта значная частка жыхароў. Частка з іх была спалена [9, S. 263].

Апрача дакумента П. Коль прапануе свой даследчы наратыў тых падзей, у якім імкнецца раскрыць не толькі гісторыю трагедыі мірных жыхароў вёскі Хатынь, але і паказаць агульны кантэкст таго злачынства, спрабуе назваць некаторых з тых, хто яго здзіў над вясковымі жыхарамі, палову з якіх складалі дзеці, у тым ліку малалетнія. На думку нямецкага даследчыка, Хатынь і іншыя 628 беларускіх вёсак былі спалены рознымі германскімі часцямі. Адною з іх з’яўляўся карны батальён, створаны з рэцыдывістаў, забойцаў, браканьераў і былых антыфашыстаў, якіх выпусцілі з турмаў

і канцэнтрацыйных лагераў, каб яны на фронце паказалі сябе на справе. У складзе батальёна знаходзіліся апроч усяго і ўкраінскія, беларускія, венгерскія і латышскія калабаранты. На чале батальёна стаяў штурмбанфюрэр СС Дзірлевангер. У пераліку задач, якія вырашала на акупаванай беларускай тэрыторыі гэта падраздзяленне, падпарадкаванае начальніку СС і паліцыі ў Мінску брыгадэнфюрэру СС К. фот Готбергу, уваходзіла правядзенне карных аперацый супраць мясцовага насельніцтва, якое ухілялася ад здачы сельгаспадаткаў, аказвала падтрымку партызанам ці было пад падазрэннем. Як піша П. Коль, да моманту правядзення карнай аперацыі ў вёсцы Хатынь гэты батальён знішчыў 200 вёсак і забіў звыш 120 тысяч чалавек. Гэта азначала, што «зондэркаманда» Дзірлевангера з лета 1941 да лета 1944 г. штодзённа пазбаўляла жыцця 120 мірных беларускіх грамадзян [7, S. 106].

Зварот да нямецкай гістарыяграфіі, у якой у дачыненні да Хатыні з канца 80-х гадоў загучалі новыя ацэнкі, прычым адрозныя ад падыходаў савецкіх гісторыкаў, патрабуе канстатацыі таго факта, што ў беларускай гістарычнай навуцы трагедыя жыхароў вёскі Хатынь на той час яшчэ не знайшла неабходнай увагі, а таксама абгрунтаваных навуковых ацэнак. Няма падстаў казаць аб змене гэтай сітуацыі і на цяперашні момант. Пакуль што ў беларускай гістарыяграфіі адсутнічае спецыяльнае навуковае даследаванне, цалкам прысвечанае трагедыі жыхароў вёсак Губа і Хатынь, у якім для шырокага чытача былі б расстаўлены ўсе кропкі ў той заблытанай гісторыі і дадзены адказы на шматлікія пытанні, што ўзнікаюць не толькі ў моладзі за часам экскурсійных наведванняў мемарыяльнага комплексу, але і ў людзей сталага ўзросту, замежных турыстаў. Пытанняў, якія часта застаюцца без належных навуковых адказаў ці пераканаўчага вытлумачэння.

З улікам адсутнасці спецыяльнага навуковага даследавання, а не артыкулаў, важна звярнуцца да грунтоўнага выдання дакументаў і матэрыялаў «Хатынь: трагедыя і памяць» (Мінск, 2009) [10]. Дакументы і матэрыялы, практычна ўпершыню ўведзеныя ў шырокі зварот, уяўляюць на цяперашні час асаблівы інтарэс і дазваляюць не толькі істотна папоўніць базу крыніц па праблеме. На нашу думку, выданне зборніка закладвае трывалы падмурак для напісання праўдзівай гісторыі, якая пачалася ў панядзелак 22 сакавіка 1943 г. не толькі для жыхароў вёскі Хатынь, але і яе бліжэйшых ваколіц. Цяпер будзе шмат залежыць ад даследчыкаў, у якой ступені праўдзівасць завае думкі большасці грамадства, наблізіць яго да гістарычнай ісціны ў дачыненні да даўгі час меўшых месца «белых плямаў» хатынскай трагедыі.

Апроч простага знаёмства з новымі дакументамі чытачу важна валодаць крытычным падыходам да кожнага з іх. Для поўнага асэнсавання ўведзеных 117 дакументальных крыніц патрэбен не толькі час. Між тым атрымліваецца, што без іх увядзення ўжо фактычна нельга сказаць усю праўду пра хатынскую трагедыю. У такім аспекце мы падзяляем думку ваеннага пракурора В. В. Глазкова, які старшынстваваў на пасяджэннях Ваеннага трыбунала КБВА над апошнімі катамі Хатыні ў Мінску ў снежні 1986 г. Ваенны

пракурор падпалкоўнік юстыцыі кіраваўся пры гэтым правілам: «аб мінулым трэба ведаць усю – не палову, не большую частку, а ўсю праўду, якой бы горкай і непрыемнай яна не была» [11].

Зборнік дакументаў і матэрыялаў складаецца з дзвюх частак: уласна гісторыя хатынскай трагедыі раскрываецца на аснове 73 дакументаў; стварэнне мемарыяльнага комплексу «Хатынь» адлюстравана ў 76 дакументах. Зключаюць зборнік матэрыялы з уласнага дзённіка Л. М. Левіна.

Зборнік пачынаюць 10 дакументаў, абагульненых пад рубрыкай «Дакументы партызан» [10, с. 9–16]. З журнала баявых дзеянняў партызанскага атрада «Мститель» брыгады «Дяді Васи» [12, с. 14] (з верасня 1942 г. брыгада «Народные мстители» пад камандаваннем В.Т. Варанянскага) вынікае, што 20.03.43. г. 1 і 3-я роты ў поўным складзе адпраўлены ў засаду на шашу Лагойск – Плешчаніцы, дзе знішчылі адну легкавую машыну, забілі двух жандармскіх афіцэраў, аднаго камандзіра ўкраінскага батальёна і трох украінцаў, восем паліцэйскіх паранілі. Пасля адыходу з месца засады роты размяшчаліся ў вёсцы Хатынь [12, с. 14]. У пратаколе нарады каманднага складу партызанскай брыгады «Дяді Васи» ад 29 сакавіка 1943 г. зафіксавана: «Прысутнічалі: к-ры атрадаў “Катоўскі”, “Суворава”, “Мсціўцы”, сакратар Лагойскага РКП і штаб брыгады. Парадак дня: інфармацыя аб палітычным становішчы і перспектывах б/дзеянняў брыгады. Маёр Варанянскі. <...> Спыніць начоўку і прыпыненне партызан у вёсках, хаця б адзіночак, бо гэта цягне за сабой варварскія здзекі ворага над нашым насельніцтвам. Шмат прыкладаў, якія можна прывесці, нават у нас выпадак – спалена 184 чал. (так у дакуменце. – С.Н.) і вёска Хатынь [13, с. 10].

У рубрыцы «Дакументы катаў» [10, с. 17–24] прадстаўлена 7 матэрыялаў, сярод якіх асобы інтарэс выклікае «Данясенне камандзіра 118-га паліцэйскага батальёна начальніку СС і паліцыі Барысаўскага ўезда аб нападзенні партызан на батальён ля в. Губа і знішчэнні в. Хатынь» [14, с. 21–23]. На падставе звестак, атрыманых ад сваіх падначаленых, камандзір батальёна маёр Э. Кёрнер выкладае другі бок падзей, звязаных з ліквідацыяй Хатыні.

Паводле ўзгаданага данясення, а палове на 10-ю гадзіну раніцы 22.03.43 г. для аднаўлення пашкоджанай партызанамі сувязі паміж Плешчаніцамі і Лагойскам былі накіраваны два ўзводы 1-й роты 118-га паліцэйскага батальёна пад камандаваннем гауптмана Вельке. Прыкладна каля 900 м за в. Губа яны патрапілі пад моцны кулямётны і ружэйны агонь, адкрыты партызанамі атрада «Мститель». У распачатай перастрэлцы былі забіты гауптман Вельке і тры украінскія паліцаі, а таксама паранены два паліцаі. Паколькі ўласных сіл для працягу акцыі было недастаткова, па загадзе камандзіра першага ўзвода Мялешкі бой быў спынены, пры гэтым былі арыштаваны жыхары в. Казыры, якія займаліся вырубкай лесу непадалёку ад месца засады [14, с. 21].

Паводле дакументаў партызан, жудасная гісторыя хатынскай трагедыі пачалася са зверстваў 118-га паліцэйскага батальёна, які размяшчаўся

ў Плешчаніцах, у дачыненні да 26 мірных сялан-лесарубаў з суседняй вёскі Казыры: яны былі забіты па падазрэнні ў сувязі з партызанамі на 57 км шашы Мінск – Плешчаніцы, дзе з раніцы 22 сакавіка 1943 г. па загадзе старасты вялі ачыстку 200-метровай прыдарожнай паласы. З дакументальных матэрыялаў вынікае, што расправа над мірнымі жыхарамі суседняй вёскі з’яўлялася пралагам трагічных падзей у вёсцы Хатынь Каменскага сельсавета Плешчаніцкага раёна.

У данясенні адзначаецца, што з мэтай праследавання праціўніка былі накіраваны больш буйныя сілы, у тым ліку з Лагойска прыбыла частка батальёна «Дзірлевангер», а з Плешчаніц – падраздзяленні 118-га паліцэйскага батальёна за выключэннем другой роты. Арыштаваныя сяляне-лесарубы, пабачыўшы набліжэнне калоны з паліцаямі, вырашылі, што гэтыя сілы выкліканы для іх расстрэлу, і пачалі разбягацца. Карнікі адкрылі стральбу, падчас якой былі забіты 23 (так у дакуменце. – *С.Н.*) жыхары в. Казыры, некаторыя атрымалі раненні, а двум удалося збегчы. Тыя, што засталіся, былі дастаўлены ў Плешчаніцы, адкуль праз некаторы час адпушчаны ў сувязі з адсутнасцю доказаў аб сувязях з партызанамі. Пасля расправы з жыхарамі в. Казыры паліцэйскія і эсэсаўцы накіраваліся ў Хатынь, куды прыйшлі ў другой палове дня. Вёска была акружана і атакаваная з усіх бакоў. Паводле данясення, падчас захопу вёскі «праціўнік веў упартае супраціўленне з усіх хат вёскі, так што нават прыйшлося прыцягваць цяжкую зброю, як процітанкавыя гарматы і цяжкія мінамёты» [14, с. 23]. Партызаны вымушаны былі адыйсці пад ціскам пераўзыходзячых сіл праціўніка. З дзённіка баявых дзеянняў партызанскай брыгады «Дяді Васи» вынікае: у ходзе бою загінулі 3 партызаны, 4 былі паранены [15, с. 13]. Карнікі не сталі іх праследаваць, а распачалі расправа над ні ў чым не павіннымі мірнымі жыхарамі Хатыні.

На наш погляд, аналізуючы дакументы рубрыкі, неабходна звярнуць асаблівую ўвагу на «Загад начальніка ахоўнай паліцыі і СД Беларусі аб карнай аперацыі “Дзірлевангер” ад 2 сакавіка 1943 г.» [16, с. 18–19]. Як вынікае з дакумента, з 3 сакавіка 1943 г. гэтаму батальёну дадавалася каманда СД пад кіраўніцтвам «гауптштурмфюрэра СС Вільке», у якую ўваходзілі 4 чалавекі з латышскай добраахвотнай роты [16, с. 19]. У гэтай сувязі звернем увагу чытача ў першую чаргу на прозвішча, якое блізкае па гучанні да прозвішча Вёльке (Woellke). Выкажам думку, што падабенства гэтых прозвішчаў не азначае таго факта, што камандзірам першай роты 118-га паліцэйскага батальёна і гауптштурмфюрэрам СС у батальёне Дзірлевангера з’яўляўся адзін і той жа чалавек – алімпійскі чэмпіён 1936 г. у штурханні ядра капітан паліцыі Вёльке. Для пераканання чытача ў абгрунтаванасці нашых сцвярджэнняў звернемся да дакумента, які па нейкіх прычынах не ўключаны ў гэтую рубрыку, хаця на цяперашні час захоўваецца ў фондах НА РБ, таму добра вядомы спецыялістам [17, арк. 21–31]. Гаворка ідзе пра асабістую справу «гауптмана паліцыі» (!) Ганса Вёльке (Hans Woellke). З «даведкі» камандзіра 118-га паліцэйскага батальёна Кёрнера вынікае, што капітан «не меў якой-небудзь прыналежнасці да СС», як і не

валодаў асабістым нумарам СС. Прычым у даведцы стаіць асобны пункт: «не ўваходзіць у склад вермахта і часцей СС», гэта па-першае. Па-другое, беларускаму чытачу будзе надзвычай цікавым даведацца, што 10 сакавіка 1944 г. быў выдадзены ўказ за поднісамі Гітлера і Гімлера, якім гауптману Вельке пасмяротна прысвойвалася з уступленнем у сілу з 1.03.1943 г. званне «маёра паліцыі». Па-трэцяе, алімпійскі чэмпіён і адначасова кат беларускага народа быў пахаваны, як ні дзіўна гэта гучыць, паводле неапублікаванага, аднак вядомага ўкладальнікам зборніка дакумента, на могільках у Мінску.

Наступныя 55 дакументаў першай часткі сабраныя пад рубрыкамі «Дакументы Надзвычайнай Дзяржаўнай Камісіі» [10, с. 25–28], «Паказанні сведак» [10, с. 29–52], «Паказанні катаў» [10, с. 53–130]. Важна зазначыць, што 51 матэрыял, які займае амаль адну траціну ўсяго зборніка, складаюць паказанні сведак і катаў, захоўваецца ў Цэнтральным архіве КДБ РБ. Дзякуючы ўвядзенню гэтых дакументаў у шырокі ўжытак упершыню створана магчымасць для крытычнага аналізу падзей, звязаных з сялянамі-лесарубамі в. Казыры і мірнымі жыхарамі в. Хатынь.

Надзвычайны інтарэс выклікаюць пратаколы допытаў, якія ў 1960–1980-я гады следчым аддзелам КДБ пры СМ БССР вяліся ў дачыненні, з аднаго боку, да сведак хатынскай трагедыі, а з другога – катаў мірных жыхароў в. Казыры і в. Хатынь. Пачынаецца матэрыял паказаннямі І. І. Камінскага, увекавечанага ў вобразе Няскоранага чалавека ў мемарыяльным комплексе Хатынь. Паводле дакумента, «Хатынь была спалена нямецкімі карнымі войскамі» [18, с. 29]. У ходзе адказаў на пытанні следчага І. І. Камінскі неаднаразова ўказвае на той факт, што «немцаў тады ў в. Хатынь было мала, а астатнія гаварылі, якіх я бачыў у сваім доме, на вуліцы і каля згаданага хлява, на рускай і украінскай мовах» [18, с. 30, 32]. Карнікі палілі хлеў і расстрэльвалі ў ім людзей гадзін у 5–6 дня. Цалкам дагарала Хатынь вечарам 22 сакавіка 1943 г. На другім допыце, праведзеным 2 лютага 1961 г., І. І. Камінскі ў прысутнасці следчага і сведак правёў лакалізацыю падзей на мясцовасці, указаў на месцазнаходжанне вясковых хат і хлява, у якім былі расстраляны і спалены мірныя жыхары, зрабіўшы схематычны план былой в. Хатынь і яе ваколіц [18, с. 33]. Сярод іншых дакументаў прыведзены пратаколы допытаў непасрэдных сведак трагедыі – Яскевіча В. А., Бараноўскага А. І., Жэлабковічаў В. П. і А. П. – былых хатынскіх хлапчукоў, якія цудам засталіся ў жывых.

З успамінаў У. А. Яскевіча, якому на той час было 12 гадоў, вынікае і такі цікавы факт: адбегшы ад вёскі метраў на 300 у напрамку в. Мокрусь, я схваўся ў яму, дзе раней захоўвалі бульбу. Праз некаторы час да ямы падышлі 2 немцы. Убачыўшы мяне, адзін немец наставіў аўтамат і хацеў страляць. Аднак, пагаварыўшы паміж сабой на нямецкай мове, яны пакінулі мяне і пайшлі [19, с. 38]. Паказанні Віктара Жэлабковіча, якія ён даваў у чэрвені 1986 г., сведчаць, што партызаны часта наведваліся ў вёску з мэтай папаўнення запасаў харчавання і адпачынку [20, с. 42]. Старэйшы брат Віктара Аляксандр згадвае, што раніцай 22 сакавіка партызаны, якія

напярэдадні прыйшлі ў вёску і пераначавалі ў ёй, пайшлі на аперацыю ў бок шашы Плешчаніцы–Лагойск. Сам ён з’яўляўся правадніком у партызан. Не даходзячы да шашы, яны пакінулі групу рэзерву, разамі з якой застаўся і хлопчык. Пасля вяртання з задання партызаны гаварылі, што яны падарвалі на шашы дзве грузавыя і адну легкавую аўтамашыны. Прыкладна да абеду праваднік разам з партызанамі вярнуўся ў вёску і лёг спаць. Прачнуўся ад шуму. Маці сказала, што на вёску наступаюць нямецкія карнікі, таму выправіла яго верхам на кані ў лес, адкуль Аляксандр паехаў у в. Замосце да цёткі. Адтуль хлапчук убычыў клубы чорнага дыму над Хатынню [21, с. 50].

Упершыню чытач можа самастойна пазнаёміцца з матэрыяламі рубрыкі «Паказанні катаў», у тым ліку служачых 118-га паліцэйскага батальёна [10, с. 77–130]. Зазначым, што сярод матэрыялаў сустракаюцца пратаколы сведак, абвінавачаных і падсудных. Падрабязнае знаёмства з дакументальнымі звесткамі дае магчымасць для самастойнага рэканструявання практычна ўсіх падзей, якія на працягу панядзелка 22 сакавіка 1943 г. разгортваліся ў бліжэйшых ваколіцах і ў самой в. Хатынь. Агульная карціна аб злачыннай дзейнасці карнікаў 118-га паліцэйскага батальёна вынікае з матэрыялаў судавага пасяджэння Ваеннага трыбунала КБВА, што праходзіў у Мінску 13 мая 1975 г., калі адбыліся слуханні паказанняў аднаго з падсудных – былога камандзіра першага ўзвода 1-й роты 118-га паліцэйскага батальёна Мясешкі [22, с. 125–128]. Як відавочца гібелі алімпійскага чэмпіёна па штурханні ядра 1936 г. гаўптмана Вельке, які службыў камандзірам першай роты, Мясешка выказаў думку аб тым, што «вёску Хатынь спалілі ў якасці адплаты за забойства партызанамі немца канітана Вельке». Яго гібель адбылася на вачах намесніка лейтэнанта Мясешкі, які ехаў з кулямётчыкам Шнайдэрам (з фольксдойчэ) і шафёрам у легкавой аўтамашыне, а астатнія паліцэйскія – ззаду на трох грузавіках. Вельке займаў месца побач з шафёрам. Мэтай паездкі было правядзенне работ па аднаўленні лініі тэлефоннай сувязі, парушанай партызанамі. Вельке быў забіты не адразу. Спачатку ён быў паранены ў правую руку, але спрабаваў дастаць пісталет з кабуры, што так і не змог зрабіць. Потым ён пабег па адкрытым месцы, дзе яго напаткала другая куля [22, с. 126]. Далей з дакументаў бачна, што ўсяго на Хатынь наступалі 150–160 паліцэйскіх 118-га паліцэйскага батальёна і 100 эсэсаўцаў з батальёна «Дзірлевангер». Па вёсцы і партызаных вёўся моцны агонь з усіх відаў зброі, у тым ліку станкавых і ручных кулямётаў, мінамётаў. На допыце Мясешка адзначаў, што расправа над вёскай Хатынь пачалася ў паслябедзенны час і завяршылася да вечара [22, с. 128].

У другую частку зборніка ўвайшло 76 дакументаў, якія цалкам служаць задачы па ўвекавечанні памяці аб ахвярах хатынскай трагедыі. Упершыню гэтая ідэя была дакументальна аформлена ў снежні 1965 г. 17 студзеня 1966 г. Прэзідыум ЦК КП Беларусі прымае рашэнне аб устанаўленні мемарыяльных знакаў на месцы спаленай вёскі і адкрыцці там філіяла Беларускага дзяржаўнага музея гісторыі Вялікай Айчыннай вайны [23, с. 137].

З першых дзён праектаванне і будаўніцтва хатынскага мемарыяла курыраваў першы сакратар ЦК КПБ П. М. Машэраў. На працягу амаль чатырох гадоў быў пройдзены шлях ад ідэі па стварэнні «помніка-музея» да «мемарыяльнага комплексу». Як вынікае з дакументаў органаў партыйнага і савецкага кіраўніцтва БССР, паводле пастановы ЦК КПБ «Аб 25-й гадавіне вызвалення Беларускай ССР ад нямецка-фашысцкіх захопнікаў» ад 3 лютага 1969 г. [24, с. 151] Мінскаму абкаму КПБ і аблвыканкаму даручалася да 20 чэрвеня б.г. закончыць узвядзенне другой чаргі мемарыяльнага комплексу ў вёсцы Хатынь, у аснову якога былі пакладзены ідэі архітэктараў Ю. М. Градава, В. П. Занковіча і Л. М. Левіна [25, с. 151], зацверджаныя пастановай Савета Міністраў БССР «Аб узвядзенні другой чаргі мемарыяльнага комплексу помніка-музея ў в. Хатынь Лагойскага раёна» ад 11 сакавіка 1969 г. [26, с. 153–154]. У рамках выканання прынятых рашэнняў спачатку ствараецца асобны помнік «Могілкі неадроджаных вёсак». На іх пахаваны ўрны з зямлёй 185 вёсак Беларусі, якія раздзялілі лёс Хатыні. 186-й неадроджанай вёскай з’яўляецца сама Хатынь. Іншыя 433 беларускія вёскі, якія перажылі трагедыю Хатыні, але пасля вайны былі адноўлены і працягнулі жыццё, увекавечаны на «Сімвалічным дрэве жыцця».

Месцы масавага вынішчэння людзей у Беларусі ў перыяд германскай акупацыі былі адзначаны ў асобнай «Сцяне Памяці», 66 ніш якой утрымлівалі назвы канцлагераў і месцаў масавага вынішчэння людзей з указаннем колькасці ахвяр. Завяршальным элементам другой чаргі мемарыяла стаў «Вечны агонь». На чорным пастаменце бачны чатыры ўглубленні, у трох з іх растуць бярозкі, якія сімвалізуюць жыццё на беларускай зямлі. Чацвёртай бярозка няма, як няма і кожнага чацвёртага жыхара Беларусі. У памяць аб кожным, хто быў знішчаны ў гады Вялікай Айчыннай вайны, гарыць у Хатыні Вечны агонь – сімвал неўміручай народнай памяці [27, с. 170].

Святочнае адкрыццё мемарыяльнага комплексу «Хатынь» адбылося 5 ліпеня 1969 г. За яго стварэнне беларускія архітэктары Ю. М. Градаву, В. П. Занковічу, Л. М. Левіну і Народнаму мастаку Беларускай ССР скульптару С. І. Селіханаву была прысуджана Ленінская прэмія [28].

З іншых дакументаў бачна, што ў наступныя гады працягваліся работы па ўдасканаленні мемарыяла: удакладняліся спісы спаленых вёсак, месцаў масавага вынішчэння людзей на тэрыторыі Беларусі, вяліся работы па архітэктурна-мастацкім аздабленні асобных элементаў мемарыяла і ўпарадкаванні яго тэрыторыі.

Да 60-й гадавіны вызвалення Беларусі ад нямецка-фашысцкіх захопнікаў па даручэнні Прэзідэнта Рэспублікі Беларусь А. Р. Лукашэнка праведзена рэканструкцыя і рэстаўрацыя элементаў мемарыяльнага комплексу «Хатынь», завершаная да 1 ліпеня 2004 г. [29, с. 217].

Хроніка будаўніцтва мемарыяльнага комплексу «Хатынь» знайшла адлюстраванне ў дзённікавых запісах Л. М. Левіна, якія з’яўляюцца заключным дакументам зборніка [30, с. 219–225].

Выхад зборніка дакументаў і матэрыялаў «Хатынь. Трагедия и память» толькі закладвае трывалы падмурак для навуковай рэканструкцыі гісторыі падзей каля вёсак Губа і Хатынь 22 сакавіка 1943 г., якую беларускім даследчыкам неабходна зрабіць у самы бліжэйшы час з улікам дасягненняў як айчыннай, так і замежнай гістарычнай навукі.

ЛІТАРАТУРА

1. Хатынь // Беларусь у Вялікай Айчыннай вайне, 1941–1945: Энцыкл. / рэдкал.: І. П. Шамякін (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск : БелСЭ, 1990. – 680 с.
2. Преступления немецко-фашистских захватчиков в Белоруссии. 1941–1944 гг. – Минск : Беларусь, 1965. – 464 с.
3. Населеныя пункты Беларусі, знішчаныя разам з жыхарамі ў 1941–44 нямецка-фашысцкімі захопнікамі // Энцыклапедыя гісторыі Беларусі: у 6 т. / Беларусь. Энцыкл.; рэдкал. : Г. П. Пашкоў (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск : БелЭн, – 1999. – Т. 5: М. – Пуд. – 592 с.
4. *Напрэва, І.* Хатынь / І. Напрэва // Энцыклапедыя гісторыі Беларусі : у 6 т. / Беларусь. Энцыкл.; рэдкал. : Г. П. Пашкоў (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск : БелЭн, 2003. – Т. 6. Кн. 2: Усвея – Яшын. Дадатак. – 616 с.
5. Хатынь // Ваенная энцыклапедыя Беларусі / рэдкал. : Л. У. Языковіч (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск: Беларусь. Энцыкл. імя П. Броўкі, 2010. – 1136 с.
6. Беларусь в годы Великой Отечественной войны 1941–1945 / А. А. Коваленя (руководитель авторского коллектива), А. М. Литвин, В. И. Кузьменко [и др.]. – Минск : БЕЛТА, 2005. – 544 с.
7. *Kohl, P.* „Ich wundere mich, dass ich noch lebe“. Sowjetische Augenzeugen berichten / P. Kohl. – Gütersloh: Gütersloher Verl., 1990. – 319 S.
8. Schreiben an den SS- und Polizei-Gebietsführer von Borissov über die Vernichtung des Dorfes Chatyn vom 12. April 1943 // „Ich wundere mich, dass ich noch lebe“. Sowjetische Augenzeugen berichten / P. Kohl. – Gütersloh: Gütersloher Verl., 1990. – S. 239.
9. Schreiben an den SS- und Polizei-Gebietsführer von Borissov über die Vernichtung des Dorfes Chatyn // Der Krieg der deutschen Wehrmacht und der Polizei 1941–1944. Sowjetische Überlebenden berichten / P. Kohl. – Frankfurt am M. : Fischer Taschenbuch Verl., 1995. – 349 S.
10. Хатынь. Трагедия и память : док. и материалы / сост. : В. И. Адамушко [и др.]. – Минск : НАРБ, 2009. – 272 с.
11. *Глазков, В.* Хатынь сожгли полицаи / В. Глазков // Во славу Родины. – 1990. – 20 ноября.
12. Из журнала боевых действий партизанского отряда «Мститель» с 1 января по 30 марта 1943 г. // Хатынь. Трагедия и память : док. и материалы / сост. : В. И. Адамушко [и др.]. – Минск : НАРБ, 2009. – С. 14.
13. Из протокола совещания командного состава партизанской бригады «Дяди Васи» от 29 марта 1943 г. // Хатынь. Трагедия и память : док. и материалы / сост. : В. И. Адамушко [и др.]. – Минск : НАРБ, 2009. – С. 10.

14. Донесение командира 118-го полицейского охранного батальона начальнику СС и полиции Борисовского уезда о нападении партизан на батальон у д. Губы и уничтожении д. Хатынь // Хатынь. Трагедия и память : док. и материалы / сост. : В. И. Адамушко [и др.]. – Минск : НАРБ, 2009. – С. 21–23.
15. Из дневника боевых действий партизанской бригады «Дяди Васи» с 1 января по 29 марта 1943 г. // Хатынь. Трагедия и память : док. и материалы / сост. : В. И. Адамушко [и др.]. – Минск : НАРБ, 2009. – С. 13.
16. Приказ начальника охранной полиции и СД Белоруссии о карательной операции «Дирлевангер» от 2 марта 1943 г. // Хатынь. Трагедия и память : док. и материалы / сост. : В. И. Адамушко [и др.]. – Минск : НАРБ, 2009. – С. 18–19.
17. Personalnachweis // НАРБ. – Ф. 359. Воп. 1. Спр. 1.
18. Показания И.И. Каминского // Хатынь. Трагедия и память : док. и материалы / сост. : В. И. Адамушко [и др.]. – Минск : НАРБ, 2009. – С. 29–32.
19. Протокол допроса свидетеля В. А. Яскевича // Хатынь. Трагедия и память : док. и материалы / сост. : В. И. Адамушко [и др.]. – Минск : НАРБ, 2009. – С. 37–39.
20. Протокол допроса свидетеля В. А. Яскевича // Хатынь. Трагедия и память : док. и материалы / сост. : В. И. Адамушко [и др.]. – Минск : НАРБ, 2009. – С. 41–43.
21. Из протокол допроса свидетеля А.П. Желобковича // Хатынь. Трагедия и память : док. и материалы / сост. : В. И. Адамушко [и др.]. – Минск : НАРБ, 2009. – С. 49–50.
22. Из показаний подсудимого В.А. Мелешко на заседании Военного трибунала КБВО от 13 мая 1975 г. // Хатынь. Трагедия и память : док. и материалы / сост. : В. И. Адамушко [и др.]. – Минск : НАРБ, 2009. – С. 125–128.
23. Постановление Президиума ЦК КПБ «О дальнейшей работе по увековечиванию героических подвигов советских людей в период Великой Отечественной войны» от 17 января 1966 г. // Хатынь. Трагедия и память : док. и материалы / сост. : В. И. Адамушко [и др.]. – Минск : НАРБ, 2009. – С. 135–137.
24. Из Постановления ЦК КПБ «О 25-й годовщине освобождения Белорусской ССР от немецко-фашистских захватчиков» от 3 февраля 1969 г. // Хатынь. Трагедия и память : док. и материалы / сост. : В. И. Адамушко [и др.]. – Минск : НАРБ, 2009. – С. 151.
25. Письмо архитекторов Ю. М. Градова, В. П. Занковича, Л. М. Левина первому секретарю ЦК КПБ П. М. Машерову с просьбой ускорить решение вопросов строительства мемориального комплекса «Хатынь» // Хатынь. Трагедия и память : док. и материалы / сост. : В. И. Адамушко [и др.]. – Минск : НАРБ, 2009. – С. 151.
26. Постановление Совета Министров БССР № 77 «О сооружении второй очереди мемориального комплекса памятника-музея в д. Хатынь Логойского района» от 11 марта 1969 г. // Хатынь. Трагедия и память : док. и материалы / сост. : В. И. Адамушко [и др.]. – Минск : НАРБ, 2009. – С. 153–154.

27. Репортаж «Хатынский набат» в газете «Советская Белоруссия» от 1 июля 1969 г. // Хатынь. Трагедия и память : док. и материалы / сост. : В. И. Адамушко [и др.]. – Минск : НАРБ, 2009. – С. 169–171.
28. Из постановления Центрального комитета КПСС и Совета Министров СССР «О присуждении Ленинских премий в области литературы, искусства и архитектуры 1970 года» от 9 апреля 1970 г. // Хатынь. Трагедия и память : док. и материалы / сост. : В. И. Адамушко [и др.]. – Минск : НАРБ, 2009. – С. 193.
29. Информация Министерства культуры Республики Беларусь о ходе работ по реконструкции и реставрации элементов Государственного комплекса «Хатынь» // Хатынь. Трагедия и память : док. и материалы / сост. : В. И. Адамушко [и др.]. – Минск : НАРБ, 2009. – С. 217.
30. Из дневников Л. М. Левина с 5 января по 30 июня 1969 г. // Хатынь. Трагедия и память : док. и материалы / сост. : В. И. Адамушко [и др.]. – Минск : НАРБ, 2009. – С. 219–225.

Поступила в редакцию 12.03.18

Саад Мутана Мохамед Раджих

ПОЗИЦИЯ АРАБСКИХ ГОСУДАРСТВ ПЕРСИДСКОГО ЗАЛИВА В ОТНОШЕНИИ ИРАНО-ИРАКСКОЙ ВОЙНЫ 1980–1988 гг.

В статье рассмотрены различные позиции арабских государств Персидского залива в отношении ирано-иракской войны 1980–1988 гг., их роль и влияние, которые они оказали на ее течение. Проанализирована политическая и дипломатическая деятельность Совета сотрудничества арабских государств Персидского залива в ходе конфликта. Определены различные формы финансирования, материально-технической поддержки Ираку, предоставленные государствами Персидского залива за восемь лет войны с Ираном.

Развитие отношений между Ираном и Ираком определялось наличием многих противоречий: культурных, религиозных, территориальных споров. Кроме этого, появились специфические причины, заключающиеся в противостоянии двух авторитарных режимов, борющихся за установление своей гегемонии в Персидском заливе и непосредственно повлекшие за собой начало военных действий в 1980 г. Данные противоречия проявились как в стремлении Ирана экспортировать исламскую революцию, так и в претензиях Ирака на роль регионального «центра силы» – лидера арабского мира.

Ирано-иракский конфликт повлиял на обстановку в районе Персидского залива и межарабские отношения. При этом арабские государства заняли разные позиции по отношению к его участникам. Египет, Иордания, Северный Йемен всецело поддержали Ирак. Сирия, Ливия поддержали Иран и осуждали Ирак. Большинство арабских государств, включая и страны Персидского залива, выступали как умеренно поддерживающие Ирак [1,